

Lof der matiging

Dick Pels

Extremisten zoeken elkaar op en trekken elkaar aan. *Les extrêmes se touchent*. Geert Wilders 'gaat extreem' in komkommertijd: 'ik roep het al jaren: een gematigde islam bestaat niet'. De koran is volgens hem een fascistisch boek, net zo funest als Hitlers *Mein Kampf*, en moet daarom tot in de huiskamer worden verboden. Maar in zijn fanatisme en agressiviteit verschilt hij weinig van salafistische imams als de Hagenaar Fawaz en de Tilburgse vader en zoon Salam. Schelden kunnen zij als de beste. Fawaz noemde ex-moslim Ehsam Jami een 'incestueuze wezel'. De Salams betitelden een aan hen gewijd profiel van *de Volkskrant* als 'een moeras ontstaan uit uitwerpselen'. Ook Wilders wordt steeds 'arabischer' in zijn bloemrijkheid: 'Den Haag zit vol laffe lieden. Bange mensen die laf zijn geboren en laf zullen sterven'.

Schelden is een vorm van verbaal geweld die zwelgt in het eigen gelijk en de tegenstander in een poel van verachting stort. Wilders en de salafisten voeren samen een beschavingsoorlog waarbij het Westen en de islam als onverzoenlijke blokken tegenover elkaar staan. Maar de tragiek van deze botsing van extremen is dat zij nergens anders bestaat dan in de hoofden van Wilders en de radicale islamieten zelf. Beide partijen zijn voorstanders van vrijheidsberoving. Wilders wil een boek en hoofddoekjes verbieden en dus de vrijheid van meningsuiting en geloof beperken. De radicale imams vinden de Nederlandse vrijheden van het individu, de vrouw en de adolescent op hun beurt 'extreem' en willen deze aan banden leggen omdat zij strijdig zijn met islamitische morele waarden.

Maar juist deze verwoestende gelijkhebbij en dit arabeske woordgeweld zijn tekenen van een gebrek aan beschaving. Beschaving is maat houden. De scherpslijperij van Wilders is onze democratische cultuur evenzeer onwaardig als die van de imams. Democratie veronderstelt immers matiging van toon in het publieke debat en verzachting van de politieke zeden, zodat fysieke en verbale wreedheden zo veel mogelijk uit de politieke concurrentiestrijd worden verbannen. Democratie is het organiseren van het *gebrek* aan overeenstemming over onze centrale waarden en het 'uithouden' van die normatieve onzekerheid. Zelfbeheersing, bescheidenheid en het vermogen tot relativeren zijn daarom centrale cultuurpolitieke deugden. In plaats van de duivel te willen uitdrijven met Beëlzebub, moet de democratische rechtsstaat zich in ethisch opzicht blijven onderscheiden van zijn vijanden. Zij moet afzien van de wrekende rechtvaardigheid en kan terreur niet beantwoorden met tegen-terreur.

***

Hoe kunnen de gematigden zich wapenen tegen de extremisten, zonder hun gematigheid te verliezen, zo vroeg de vrijzinnige socialist Jacques de Kadet zich aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog af. Hij zag hierin een opdracht aan een nieuwe relativerende elite, die de verdraagzaamheid tot haar tweede natuur zou hebben gemaakt. Die elite zou vermetel en vastberaden zijn in haar gevoelens en haar denken, maar tevens gematigd in het toepassen van haar ideeën op de maatschappij. De naar opgewondenheid en sensatiezucht neigende massa moest worden opgevoed door een 'partij' van gematigden, die de onmatigen tot kalmte en beperking zou aansporen of desnoods dwingen. Het resultaat was iets anders dan middelmatigheid. De harmonie school volgens De Kadet juist in de vereniging van het geniale en de matiging, in 'de zelfbeheersing van een culturele aristocratie'.

Die vereniging van moed en matigheid brengt twee klassieke waarden in het spel, die samen met wijsheid en rechtvaardigheid de vier ‘kardinale’ deugden vormen. De klassieke Oudheid beschouwde de rechtvaardigheid als de samenvattende en hoogste van de vier: wie wijsheid paarde aan moed en maatgevoel was een rechtvaardig mens. Het christendom voegde er drie ‘goddelijke’ deugden aan toe, die van het geloof, de hoop en de liefde, en wees de laatste aan als de allerhoogste. Maar er is veel voor te zeggen om juist de matiging deze ereplaats te gunnen. De essentie van alle deugden is immers dat zij het juiste evenwicht zoeken tussen twee uitersten, en in dit opzicht alle extremisme proberen te vermijden. Bovendien matigen en begrenzen de verschillende deugden elkaar. Zonder maatgevoel ontaarden rechtvaardigheid, moed, wijsheid en zelfs liefde gemakkelijk in absolutisme, fanatisme en betweterij.

Matiging is daarom een centraal cultuurpolitiek ideaal: de essentie van onze politieke beschaving. Maar anders dan in de antieke deugdenleer, die vooral op opvoeding en individuele karaktervorming was gericht, is gematigdheid ook een structuurkenmerk van een goede samenleving en een democratisch politiek systeem. Neoconservatieven die de klassieke deugden willen oppoetsen en hameren op de ‘eigen verantwoordelijkheid’ van mensen vergeten dat ondeugdelijke sociale omstandigheden ook mensen voortbrengen die niet deugen. Mensen zijn inderdaad geneigd tot alle kwaad; maar dat geldt ook voor de instituties die zij in het leven roepen en die hun gedrag vervolgens bepalen. En net zoals mensen individueel in staat zijn het goede te doen, zijn zij ook in staat om gezamenlijk een goede (of in elk geval: iets betere) maatschappij voort te brengen.

Voorbij de moralistische deugdenethiek moet de matiging daarom worden ingebouwd in de structuren van de samenleving. De pluralistische democratie is daar al behoorlijk in geslaagd. Haar voornaamste kenmerk is immers de spreiding van machten die elkaar begrenzen en in evenwicht houden. Die spreiding reikt verder dan de klassieke *trias politica*, die de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende machten van elkaar scheidt. Zij geldt ook voor maatschappelijke machten als religie, wetenschap, kunst, de media en de economische markt tegenover de politieke staat, en voor de verschillende centra en instituties binnen elk van deze domeinen. Door die spreiding en het permanente maatschappelijke debat dat zij mogelijk maken ontstaan niches voor nonconformisme en een algehele tolerantie voor andersdenkenden en afwijkende levensstijlen. Matiging is bijvoorbeeld ook een kenmerk van het evenredige kiesstelsel, dat de alles-of-niets-uitslagen van het districtenselsel vermijdt en aanstuurt op een pacificerende en ‘polderende’ coalitiepolitiek. Zij manifesteert zich ook in een relatief ontspannen economie met een betrekkelijk egalitaire spreiding van inkomens en vermogens, die de groeiverslaving overwint en de mateloze zelfverrijking aan banden legt.

Wat dit betreft is het niet zo’n goed teken dat Montesquieu, de bedenker van het beginsel van de machtenscheiding, geloofde dat een deugdelijke democratie alleen zou kunnen gedijen in een gematigd klimaat. De opwarming van de aarde die ook in onze getemperde zone extreme weersomstandigheden begint te scheppen, leidt volgens deze logica onvermijdelijk tot politiek extremisme. ‘Wellicht kunnen we zo verklaren’, aldus de Leidse bestuurskundige Rutgers, ‘waarom ons poldermodel geleidelijk lijkt te veranderen in het mediterrane besluitvormingsmodel van Berlusconi’. Ook SCP-directeur Paul Schnabel wees al eens op de ‘mediterranisering’ van ons temperament en onze levensstijl. Maar beide zullen de oorzaak hiervan niet gauw zoeken in het klimaat, maar omgekeerd de klimaatverandering herleiden tot de *fall-out* van onze uitbundigere levensstijl en consumentengedrag. De heethoofdigheid van Wilders en de radicale islamisten kan niet worden getemperd door eventjes de airco aan te zetten.

***

Maar het is wel zorgelijk dat de deugd der matiging zo weinig wordt beoefend, en dat onze cultuur in alles naar extremisme neigt. ‘Extreem gaan’ is in de tegenwoordige geld- en roemcultuur een krachtig rolmodel geworden: kijk naar Patty Brard en Pim Fortuyn of naar programma’s als *Jackass* of *Extreme Makeover*. Het sterrendom heeft exhibitionisme tot levenskunst verheven. Het oer-Nederlandse ‘doe maar gewoon, dan doe je gek genoeg’ is vervangen door een grenzeloze assertiviteit en een onmatige zucht naar instantbevrediging. Voorbeelden zijn het grootgraaien aan de toppen van het bedrijfsleven en de sport, maar ook de koopverslaving, de vraat- en vetzucht (die letterlijk ‘dikke ikken’ produceert), het comazuipen, de hufterigheid in het verkeer (de opgestoken middelvinger, het bumperkleven), het onfatsoen en de onveiligheid in de openbare ruimte (zinloos geweld, *happy slapping*, straatschuimende hangjongeren) en de harde taal en vuilspuiterij in het publieke debat (‘zeggen wat je denkt’, ‘het recht om te beledigen’).

Matiging is het tegendeel van sexy, zoals een programma als *De Gouden Kooi* laat zien, dat alle kwade aandriften van de mens op voyeuristische wijze uitbuit. De grootste hufter, patser en fucker wint. ‘Hoe extreem ben jij?’ is de titel van een ‘ervaring’ in het Leidse Natuurmuseum, die de klimaatverandering handig koppelt aan het overschrijden van persoonlijke grenzen. De seksualisering en pornificatie van de mediacultuur maken het extreme normaal, en leiden tot excessen zoals schaamlipcorrecties, groepsverkrachtingen en hiv-parties. De celebrity-cultuur legitimeert onmatig feesten, drank- en drugsgebruik, seksuele uitspattingen en andere protserige consumptie. De 21-jarige actrice Lindsay Lohan, het notoirste drankorgel van Hollywood, werd al enkele malen opgepakt voor rijden onder invloed en het bezit van cocaine. ‘It girl’ Paris Hilton, die vooral beroemd is omdat ze beroemd is, zat daarvoor enkele dagen in de gevangenis, zag God, en beloofde haar exhibitionistische luizenleventje enigszins te matigen. Wat ze een paar dagen later alweer vergeten was.

***

Net als de deugden zijn ook de ondeugden niet alleen individueel maar ook maatschappelijk verankerd. De zeven hoofdzonden (hoogmoed, hebzucht, wellust, toorn, gulzigheid, afgunst en luiheid) zijn de mens niet van nature aangeboren maar worden mede geproduceerd door een culturele ondergrond waarop ze goed gedijen. Sommige cultuurcritici schrijven de heerschappij van deze kwade neigingen toe aan wat zij zien als de kern van ons beschavingsprobleem: het doorgeschoten en grenzeloos geworden individualisme. Gemeenschapsdenkers van rechts én links geloven dat het individualisme dood is en dat de grenzen van de vrijheid-blijheid zijn bereikt. De anti-autoritaire jaren zestig met hun idealen van zelfontplooiing, de gedoogcultuur en de pamperende verzorgingsstaat zijn er de schuld van dat het individualisme is verworden tot egoïsme, narcisme en onverschilligheid. Matiging van dit individualisme neemt dan al gauw de vorm aan van betutteling, drang en dwang in naam van het herstel van in verval geraakte gemeenschappelijke normen en waarden.

Het individualisme vertoont inderdaad gemakkelijk asociale neigingen. Vrijheid is iets anders dan ‘alles moet kunnen’. Maar er is een sociale vorm van individualisme mogelijk die anderen niet uit- maar insluit. In plaats van ‘van buitenaf’ te worden begrensd door (de woordvoerders van) het gemeenschapsbelang, kan het individualisme ook ‘van binnenuit’ worden gematigd door vormen van zelfbeheersing. Werkelijke autonomie betekent immers dat men zich niet willoos uitlevert aan allerlei emoties en aandriften maar deze de baas is en controleert – wat iets anders is dan ze te onderdrukken. Odysseus liet zich vastbinden aan de mast van zijn schip om de verleiding van de Sirenen te kunnen weerstaan. Zelfbeschikking is

zelfbeheersing. Vrijheid schuilt ook in de matiging van de eigen behoeften en belangen. Dat geldt niet alleen voor ondeugden als hebzucht, afgunst, wellust en vraatzucht, maar ook voor die van de hoogmoed en 'toorn' in het publieke debat. Dit permanente, geweldloze en voor iedereen toegankelijke debat vormt de belangrijkste matigende kracht van de democratie. Iedereen die deze debatcirkel betreedt moet in staat en bereid zijn om zijn eigen gelijk te relativieren en zich in het standpunt van andersdenkenden te verplaatsen. Dit vermogen tot zelfrelativering en zelfkritiek is een centrale beschavingseis die alle absolutisme tegengaat, ook dat van de individuele vrijheid zelf.

***

Een matigend beschavingsoffensief keert zich dus tegen het gebrek aan zelfbeheersing en zelfrelativering op allerlei gebied. Het duidelijkste voorbeeld hiervan is de 'exhibitionistische zelfverrijking' door topmanagers en celebrities, die alles pakken wat ze kunnen verdienen in de markt, zonder dat daar duidelijke verdiensten tegenover staan. In de heersende geldcultuur zijn prestige en sociale waardering geheel afhankelijk geworden van de hoogte van het inkomen, en wordt vrijwillige matiging als een vorm van zelfonderschatting beschouwd: als je geen 'marktconform' salaris vraagt, neem je jezelf niet serieus. De nieuwe openbaarheid rond de topinkomens heeft voorlopig alleen een opwaartse beweging veroorzaakt, omdat iedereen zich nu met iedereen kan vergelijken en niemand voor een ander wil onderdoen. Intussen geven de topmensen zelf toe dat het hen in deze competitie niet gaat om het geld (daar hoeft men zich met jaarsalarissen tussen 1 en 10 miljoen euro ook geen zorgen over te maken) maar om de eer of de onderlinge pikorde: wie heeft de grootste? Zij zijn de gevangenen van een 'mimetische hebzucht' die hen opzweept tot een financieel extremisme dat niets meer te maken heeft met hun feitelijke productieve waarde.

Een beschaafd economisch systeem moet deze graaicultuur bestrijden ten gunste van een rechtvaardiger inkomensverdeling, die de afstand tussen minimum en maximum een flink stuk kleiner maakt dan het huidige absurde verhoudingsgetal van 1:500. Die meer gematigde en egalitaire inslag is kenmerkend voor het Europese sociale kapitalisme, dat steeds meer onder druk staat van het Angelsakische aandeelhouderskapitalisme, dat alleen maar geïnteresseerd is in korte-termijn-winst en het snelle geld. Een gematigd kapitalisme stuurt aan op duurzaamheid en is niet verslaafd aan een milieubedreigende groei-om-de-groei. Het geeft voorrang aan de kwaliteit van het bestaan boven het vergaren van materiële rijkdommen en het vergroten van het bruto nationaal produkt. Een meer stabiele economie stelt grenzen aan de groei en kiest voor een meer ontspannen arbeidsbestel voorbij de jachtige prestatiecultuur, met een betere balans tussen werken en vrije tijd. Internationaal vergelijkend onderzoek toont aan dat de groei van de materiële welvaart voorbij een inkomensdrempel van 20.000 dollar niet langer gelijk op gaat met die van het persoonlijke en collectieve geluksgevoel. In een welvarende maatschappij als de onze moeten daarom niet economische groei en harder werken maar duurzame ontwikkeling en de kwaliteit van het bestaan de centrale economische doelstellingen zijn.

Matiging is onthaasting. Dit beschavingsideaal past in een meer algemene tijdspolitiek die de bewuste verlangzaming ziet als een verrijking van de levenskwaliteit. Tijdsautonomie betekent dat men niet langer de slaaf is van de klok en van de cultuur van de drukte. De versnelling van het bestaan onder invloed van de globalisering, de 24-uurs-economie, het flitskapitaal en internet vraagt om een heruitvinding van de vertraging als productieve en creatieve kracht. De wetten van de *rat race* en de *jet-set* (hoe sneller hoe beter, drukte als statussymbool) brengen schade toe aan de gezondheid, in de vorm van blessures, burnouts, hartaanvallen en depressies, en het sociale en natuurlijke milieu, in de vorm van hoge

concurrentie-, zorg- en vervuilingkosten. Een pleidooi voor onthaasting keert zich niet tegen snelheid als zodanig: men zoekt eerder naar het ‘juiste tempo’ of naar een betere balans tussen snel en langzaam. Carl Honoré vermeldt in zijn *In Praise of Slowness* (2004) dat klassieke muziek vaak te snel wordt gespeeld als gevolg van de ‘tirannie der virtuozen’: vandaar de huidige populariteit van *tempo giusto*-concerten. De *slow food*-beweging keert zich tegen de *fast food*- of schrokcultuur. Trage ‘tantrische’ sex wordt aangeprezen ter vervanging van het snelle nummertje. *Slow journalism* ondergraaft de hypes en de hijgerigheid van de media. De Langzame Stad legt het snelverkeer aan banden en stimuleert mensen te voet te gaan of de fiets te nemen. Naar aanleiding van het succesvolle Parijse ‘grijzefietsenplan’ schreef de correspondent van *NRC Handelsblad* dat er iets van Amsterdam in de stad was geslopen: ‘een langzamer ritme, de bereidheid van onbekenden een gesprek met elkaar te beginnen – en een nieuwe neiging om zich te presenteren als een wereldstad op dorpsniveau’.

Traagheid is één der zeven hoofdzonden, maar misschien is zij aan een herwaardering toe. Dat geldt niet voor de gulzigheid of de vraat- en drankzucht, die een groeiend maatschappelijke probleem vormt. Ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking is te zwaar; 10% van de mannen en 12% van de vrouwen lijdt aan ernstig overgewicht. Er zijn nu 400.000 dikke en 200.000 zeer dikke kinderen in Nederland, en hun aantal is groeiende. Obesitas is een groeiend volksgezondheidsprobleem, en de kosten ervan lopen op: de Gezondheidsraad schat de directe kosten op 3 tot 5% van het gezondheidsbudget ofwel een half tot 1 miljard euro per jaar (in de VS is dat al 100 miljard dollar per jaar). Ondanks al het ‘Montignaccen’ en ‘SonjaBakkeren’ zijn de Nederlanders dikker dan ooit. ‘Steeds meer mensen doen aan de lijn, maar zij zijn niet bestand tegen een dikmakende samenleving, die lekkernijen voorzet en beweging heeft uitgebannen’, aldus *Volkskrant*-redacteur Peter Giesen. Nooit eerder bestond er een zo grote discrepantie tussen ons huidige luilekkerland, waar de gebraden haantjes door de lucht vliegen, en de door de media gepredikte en verbeelde slankheidsidealen (*de Volkskrant* 27.8.05).

***

Het nieuwe sociaalchristelijke kabinet lijkt een Kabinet van de Matiging te zijn. Het denkt bijvoorbeeld hardop na over een vettax op ongezond leven, levensstijlkortingen voor mensen die niet roken, weinig drinken en voldoende bewegen, en afslankcursussen die moeten worden vergoed uit de basisverzekering. Ook is het kabinet een offensief begonnen tegen de drankzucht onder Nederlandse jongeren, en wil men het alcoholbezit onder zestien jaar strafbaar stellen, de verkoop beneden achttien jaar en in supermarkten verbieden, en alcoholreclame zoveel mogelijk tegengaan. Bij de door eerdere kabinetten verkondigde fatsoensregels en tegeltjeswijsheden (buurtcodes, stadsetiquettes, ‘fatsoen moet je doen’) voegen zich nu de rookverboden in de horeca en de kritiek op bikinireclames, erotische dansfeesten en pornografische en/of gewelddadige videoclips. Maar die ‘kleine’ vormen van matiging worden niet verbonden met een ‘grote’ matiging van de economische groei, het turbokapitalisme, de tomeloze zelfverrijking, de prestatiecultuur en de algehele versnelling van het bestaan.

Het huidige kabinet is dus nogal selectief in zijn matigingspolitiek. Wél belangrijk is dat de sfeer van culturele scherpslijperij en confrontatie die met name door voormalig minister Verdonk rond de islam en het asielbeleid werd geschapen, aanzienlijk is verzacht. Met uitzondering van een extremist als Wilders is iedereen ervan overtuigd dat een gematigde, softe en vrijzinnige islam niet alleen bestaat en bestaansrecht heeft, maar dat het hard nodig is om de gematigde en vrijzinnige moslims te wapenen tegen hun eigen extremisten en fundamentalisten. En tegen de onze. We kunnen (en willen) Wilders net zo min verbieden als

de koran. Maar we moeten wel optreden tegen de bedreigingen die tegen Wilders worden geuit en het molest dat tegen Ehsan Jami wordt gepleegd. En tegen de hysterische suggestie dat elke matiging van de toon van het debat het grondrecht van de vrije meningsuiting op losse schroeven zou zetten.

Het uitbannen van fysiek en verbaal geweld vormt de kern van de democratische matiging. In zijn *Staat van tederheid* (2007) bepleit Remko van Broekhoven een bescheiden en liefdevol idealisme dat ‘geen desastreuze middelen wil gebruiken voor fabuleuze doelen’ en niet wil vervallen in dezelfde haat en vernietigingsdrang die de tegenstander drijft. De geweldloosheid van Ghandi en Martin Luther King was geen middel om het geweld te ontlopen; zij weigerden alleen zelf het gebruik van geweld. Die matiging vergt vooral moed: een mate van zelfbeheersing die niet iedereen gegeven is. Het is die ‘moed om maat te houden’, vindt ook menskundige Hans Leewens, die dieper in het maatschappelijke en publieke leven moet worden verankerd. Misschien verandert de samenleving dan op den duur in een sociale variant van Bachs *wohltemperierte Klavier*: een fijn afgestemd instrument dat het mogelijk maakt om in alle registers min of meer zuiver te spelen.

(verschenen in *Hollands Diep* #3, 2007).